

ÍGY ÍRTAM AZ OMERTÁT

Sosem gondoltam, hogy az időnek ez a mélységes mély, kiszáradt, gyilkos, gyűlöletes és teljesen felesleges kútja, az 1950-es évek egyetlen pillanatra is érdekelni fog. Ha valamiről úgy gondoltam, hogy nem fog, akkor ez a korszak. Előbb érdekelne a felvilágosodás, a középkor, a tegnap, 2022, mint az ötvenes évek.

Ám egyszer csak elkezdett *hiányozni*. Úgy hiányozni, mint a létrán egy fok, de egy még rendben van, mert akkorát lehet lépni, de ha már öt hiányzik, akkor már nincs, akkor nem lehet felkapaszkodni az idő mély kútjából.

Gagy József, a Csíkszeredában élő társadalomkutató, akinek sokat köszönhetek, mondja nevetve egy táborban:

– Te végig fogod írni a huszadik századi Erdély történetét.

Jézus ereje. Nehogy már. Ezt a hátizsákot egyáltalán nem akarom felvenni.

Pedig már rajtam van. De nem érzem. Néha. Amikor épp tele van kővel, akkor.

Hiányzik az ötvenes évek, és azért hiányzik, mert semmit, de semmit nem tudok róla.

A pun háborúról, a maghasadásról vagy a grönlandi irodalomról is többet (ezek pusztá metaforák egyébként).

És ekkor valahogy *meglátom* hirtelen. „Én úgy vagyok, hogy már százezer éve”. Nem nézem százezer éve, rá se néztem eddig, aztán hirtelen meglátok egy szereplőt az időben, bele van vésve az időbe, ahogy én is ebben a saját időmben benne állok, de túl is nézek rajta, legalábbis remélem, hogy felette, mögötte, rajta kívül is állok, bár sokszor alatta (ahogy Csehov mondja: én alatta állok a szerelemnek). Hogy egyszerre van bennünk idő is, időtlenség is. Meglátom a rövidítése szerint KM-et, a Kolozsvári Micsurint. Jó regény-cím, mondja Mészáros Sándor, éppen hazatérőben vagyunk egy kolozsvári könyvbemutatóról és mesélek neki egy kolozsvári kertészről, akit úgy is hívtak, a kolozsvári Micsurin. Palocsay Rudolf.

Eszembe jut Jékely novellája, *A kolozsvári macskagyilkos*; remek cím. A kolozsvári Micsurin talán csak egy fél évig tartja magát címként bennem és az elkezdett könyvben, vagy annyi sincs, hiszen nem csak róla szól ez a könyv, ezt mindjárt tudom. „Agrárium” a mappa neve, ahova az anyagaim gyűjtögetem.

Az időbe írt ember, emberek, őket keresem. Talált emberek. Az időbe írt ember, az időn kívüli. Az idő mint a szép, hatalmas boa constrictor rátekeredik a nyakunkra. Marina Abramović performansa a boával: a hatalmas állat kígyózik rajta.

Az ötvenes évekkel való ismerkedés nehezebb, mint gondoltam.

De hogy mégis ezt döntöm el, erre megyek, itt köteleződtem el, abban fontos szerepe van Borbély Szilárd egy rövid levelének. *A Fejtől s lábtól* olvasása után Szilárd azt írta (egy interjú készített velem, sajnos csak távolról ismertük egymást), idemásolom (2013. október): „Nagyon jó ez az út, amelyet találtál. Továbbmenni érdemes rajta, kis csalintosokkal, kitérőkkel. Magam azt mondanám.” Ezeknek a soroknak, a csalintosnak, az útnak, a kitérőknek sokat köszönhetek. Akkor már talán lélekben elindultam, de még nagyon bizonytalanul.

Lehet, hogy jobb lett volna magam számára járatlan vagy még járatlanabb úton indulni. Komfortzóna állítólag. Nem tudom. Nem tartom magam bátornak, határátlépőnek. Próbálkozóknak tartom. És mi van, ha nem lépek ki mindig a komfortzónámból?

De ezt is járatlannak tapasztalom. Nyavalygásaim B.-vel osztom meg. Ekkor azt

mondja: ezt a regényt most tanuld írni. Most tanulom tehát írni az *Omertát*. Ha most tanulom, akkor minden nyavalygás, félelem, menekülés, csalódottság megengedett.

Ötvenes évek. Mi a fenét keresek én itt? Kit érdekel? Erre nem tudok válaszolni, az egyetlen válaszom a szenvedélyes, valahogy egyre nagyobb beszűkülést eredményező érdeklődésem. Semmi más nem érdekel, csak ez. De miért? Mit akarhatok megtudni, megtalálni, megérteni?

Bölcs döntést hozok (kevés ilyen lesz): nem válaszolok rá. Nem tudom, miért érdekel. Nincs válasz. A válasz maga a csillapíthatatlan érdeklődés. Ezt innentől fogva elnevezem ihletnek. Ihlet a megmagyarázhatatlan érdeklődés. *Sounds good*. Legyen egy jó napunk. Ha tudom racionalizálni, akkor az már nem ihlet, hanem okoskodás, mondom magamnak. Azért érdekel, mert nem írtak róla? Dehogynem, frissiben legalább három könyvet tudok, négyet: Selyem Zsuzsa, Tóth Krisztina, Schein Gábor, Szabó Róbert Csaba.

Elköteleződni valami mellett: rettentő nehéz. Elköteleződni: évekre szól. Lőw András, a rendkívül tehetséges futó mondta valahol (több mint egy tucat Spartathlont futott le, azaz 242 kilométert egyhuzamban, ez az ultrafutás), azt mondta, hogy őt néha be kell lökni, hogy elinduljon. Nehéz elindulni, hiszen tudja, mi vár rá. 48 óra futás. 4 év regényírás, vagy ennél is több. Még több jobb volna, de az még nem adatott.

Évekig benne lenni. Amikor Zoltán Gábor remek *Orgiáját* elolvastam, meg is írtam neki együttérzően szinte, milyen nehéz lehetett benne lenni évekip abban a rettenetben, amiről az *Orgia* szól.

Elköteleződöm tehát az ötvenes évek mellett. Vagyis: megadom magam. Gyenge vagyok, nem állok ellen a csábításnak. *Ez az idő hív engem*. Rendben, tied vagyok, mondom, és feladom. Akkor nem kell tovább ellenállni. Apámat az ötvenes évek végén már figyelgették. Szegény, szegény, szerelmes apám, ebben a könyvben nem leszel benne. Csak annyira, mint az összes többiben. Meggyötört, szelíd arcod, az benne lesz.

Alábukom az időben. Jöjjenek az ötvenes évek.

– Miért nem tudnak a magyar írók a jelenről írni? – kérdezi valaki egy nagy tömeg előtt a színpadon ülő magyar íróktól, köztük tőlem. Külföldön vagyunk, afféle nemes szépírói esemény.

Legjobb volna kísétálni a teremből. Nem felháborodva, nincs bennem harag. Udvariasan mondok valamit, semmi fontosat vagy bátrát.

Ha nem a jelen, akkor mi? Krumpli?

Egy író felkészül (Sztanyiszlavszkij: *A színész felkészül*). Mit kellene olvasni? Sajtót? Borzalmas a sajtó az ötvenes években. „Szikkadt szar”, ahogy egyszer Jeles András mondta egy előadásra. Az a hasadás, ami a „valóság” és a sajtóban megjelenített valóság között van, ismerős számomra. Ebben nőttem fel, de lassan megint begyűrik, úgy hívják propaganda. A különbség persze az, hogy a vizsgált időben egyáltalán nincs semmiféle olyan sajtó, médiatermék, amiből a „valóság” kiolvasható, vagy valami csöppnyi realitása. A *nembeszélés* nagy kultúrája vagyunk. Könyvem vezérfonala. Kéznel van, már első munkánapon. Hallgatásból jók vagyunk. Csak épp akkor beszélünk, amikor hallgatni kéne. Sokat és feleslegesen. A beszéd ugyanis inflálódik. Én aztán tudom, épp most inflálok.

Ehhez képest mégis sokat olvasgatom az újságokat. „Újságok mögé” olvasok inkább. Nem a sorok között, mert ott nincs semmi. Fantáziálok a friss szántásról, az épülő gyárról, a párt programjáról, a vívmányokról, a kollektivizálás örömeiről, szövőnőkről a szövőgyárban, tejbegyűjtésről. Még apróhirdetések sincsenek egy időben. Olvasok kolozsvári és országos lapokat.

Araszolunk az időben.

Talált hőseim lassan előlépnek, de nem az újságokból. Ott ők nem szerepelnek, az újságokban nincsenek *emberek*. Maradok az embereknél, róluk szeretnék írni. Ember az időben – ember az időn kívül.

Nézegetem a *Transindex* adatbankjában az ötvenes évek kronológiáját.

Egyre jobban sejtem, hogy az „erdélyi 56” érdekel.

Az a fény, amit 56 jelent egy magyarországi számára, az erdélyi számára nem tud világitani. 56 nem volt. Nemcsak hogy nem történt meg, de egyszerűen nem volt a fejünkben – szüleink nem hagyományozták ránk a dicsőségét, a tankönyvek pedig – hagyjuk a szégyenletes tankönyveket és még borzalmasabb iskolákat, egyszerűen nem volt olyan szellemi örökségünk, amelyben egy forradalom átsugározta volna ránk az érvényes jelentését. (Legalábbis az én nemzedékemnek, és tisztelet a kivételnek – nyilván voltak családok, ahol igen, de nálunk az sem igen.) Továbbá az „erdélyi 56”, vagyis hogy mi történt Erdélyben, Románia-szerte 56 után, arról sem tudtam semmit, fel sem merült ez a szókapcsolat.

Párhuzamos világok vannak, mindig, mindig. Kiss Tibor Noé mondja egy interjúban, hogy most párhuzamos világok vannak. Szerintem mindig voltak. Nincs egy centrum. Sok centrum van. Egy városban éltem olyan emberekkel, valószínűleg sokszor elmentem mellettük az utcán, rokonaik ismerőse is lehettem, gyermekeik, unokáik osztálytársa, ők pedig, a párhuzamos világok szereplői valahogy tiszok, elkövetői, áldozatai, szemlélői ennek az időnek, ami számomra csak most, mostantól születik: erdélyi 56. Emberek börtönben, szenvedések, félelemkeltés, a szabadság utáni olthatatlan vágy és annak kimondása is talán.

Az időnek nincs centruma, mindenki maga a középpont, ahogy a *József és testvére*iben olvassuk.

Lassan meglátom hőseimet, mind-mind egy középpont, egy univerzum. És mit fogunk tudni ők elbeszélni? Talált hősök.

Néha beszédek olvasok az újságokban: azokat lassan, morzsolgatva, sorok közt. A beszédek mondani akarnak valamit. Vajon csak azt a felületet mondják, amit a szavak, vagy van valahol mélyebb értelem? Vajon mit mondanak, amikor kinyitják a szájukat? Miről szólnak a beszédek? A beszéd: inflálódik.

Különösen elbűvöl Kádár János látogatása 1958-ban. Az idő csodálatos fényutcaiban ott sétálnak karöltve a magyar kiválóságok, a román elvtársak, már kezd felemelkedni Ceausescu is, és színpadra lép még egészen ifjú titánként Ion Iliescu. Lenyűgöző pillanat. Csakhogy nagyon sokára nyert értelmet ez az együttes.

Személyes megszólalások lesznek. Talált hőseim a maguk valóságáról referálnak. Ebből főzzél „objektív totalitást”, mondom magamnak; Lukács annak nevezi a történelmi regényt. Beérném szubjektív totalitással. Önéletrajzok, életrajzok, beszélgetőkönyvek, visszaemlékezések, naplók, nagyinterjúk. Visky Andrástól is kapok egy csomó könyvet, az ő családjának, ismerősi, református (üldözött) köreinek visszaemlékezései. Bárdi Nándortól – akinek sokat köszönhetek – megkapom Jordáky Lajos kéziratos naplóját. Jönnek a paraszti elbeszélők, mesélők. Győri Klára, Ámi Lajos és nagyon sokan mások. Párteberekkel készült interjúk (Gagyí Jóskától), egykori foglyok visszaemlékezései. Egyre inkább az egyházi személyek felé terelődik érdeklődésem. Tímár Ágnes, *Mónika naplója*. Bögre Zsuzsa interjúi szerzetesnővérekkel. Megismerem Kis Terézt, a lisieux-it. A legmodernebb, legradikálisabb szent. Egyetemi emberek önéletrajzai, gyári munkások (ők talán a legkritikább madarak), orvos, rózsanemesítő, miniszter. Hóstátiak. Diószegi Anna néni könyve és ő maga személyesen. Néprajzosok. Számtalan szerzetessel készült interjú és önéletírás, papok, lelkészek, diakonisszák, apácák, határon innen és főleg túl, erdélyiek, romániaiak, románok, magyarok, zsidók. Bárki, bárki, aki úgy érzi, elbeszél-nivalója van. Visszatekintő elbeszélések szinte mind. Nők, férfiak. Oral history minden mennyiségben. Megfigyelők, megfigyeltek. Oláh Sándor írásai, mikrotörténeti kutatásai.

Visky András mondja: „Nem vagyunk abban a helyzetben, hogy kívülről ábrázoljuk a világunkat”. Arról beszélgetünk egyébként, hogy ki milyen előadásról ment ki életében, és András egy olyan darabot emleget, amely kívülről ábrázolta a diktatúra szereplőit.

„Nem vagyunk abban a helyzetben, hogy kívülről ábrázoljuk” – ezt a mondatot nem úgy értelmezem, hogy még nem tartunk ott, hanem hogy át kell élnünk, magunkra kell vonatkoztatnunk.

A talált hősök megszólalnak. Legtöbbet a szerzetesnő megszólalására kell várni. A szerző fél.

Olvasom a korabeli „agráriumok”-at, ahogy magamban becézem: kollektivizálás, földmunkák, micsurini módszerek, és főleg a rózsa, a rózsa, a rózsa. A rózsa, a rózsa, a rózsa még hagyján. A mezőgazdasági szakkönyvtárban alig találok valami nekem valót a témában, aztán lassan *unfolds*, kiterül előttem a megfoghatatlan, megragadhatatlan szépség, a szépség, amit nem lehet bekebelezni, megenni, örökre magamévá tenni. Veszek két angol nyelvű könyvet a Peace nevű rózsáról. Egy rózsának is van életrajza. A rózsa, a rózsa, a rózsa eleve kudarc lesz, tudom én, és a költő is megmondta, de hát mi lehet szebb dolog, mint megpróbálni és összeomlani.

Megvan a nézőpontom a történet elmondásához. Azt tudjuk elmondani, amit belátunk valamelyest. Ők belátják a saját életük terét, a testük terét, ennyi az ő „igazságuk”. Mi jöhet szóvalok meg mások nevében? Elkezd gyötörni a félelem, rám nehezedik a felelősség, hogy én most ő vagyok, én most őt képviselem. Képviselem? Ki előtt? Valami bíróság előtt vagyunk? Neki nincs hangja, nekem van?

(Ahhoz képest, hogy félek tőlük, elég magabiztosan irogatom őket. Máshogy nem lehet. Amikor nem csinálom, félek. Amikor csinálom, repülünk. Csak csinálni kellene, és nem rágondolni. De nem lehet nem gondolni rá. B. kérde majd: miért pont ők? Emlékszem a gyomor körüli szorításra. Kellene mondani valamit – valami nyugodt, tiszta, tágas igazságot, amit talán látok is, talán ott van, de hogy tudjam megnevezni? Miért pont ők?) Dani Eszter, a lelkes mondta egyszer (a cigánymisszióról beszélt): az igazság ott van, csak meg kell mutatni.

Ha lemondok arról, hogy egy szereplőm a pártközpontban a KB ülésein vagy a Szekuritátén valami főemberként legyen jelen, hogy valami centrális, mindentudó figura legyen, arról is lemondok, hogy „tudjunk” dolgokat, hogy a történelem fősodrában álljunk, arról, amit a tankönyvek írnak. Enélkül valahogy messziről látjuk a nagy hullámokat, s mire ezek odaérnek hőseinkhez, valamelyest elcsitulnak. De nem teljesen. Néha akkor is elsodornak, ha a hősök távol vannak a víztől.

A nézőpont kiválasztása a döntő. A legborzasztóbb. Olykor azért nem lehet valamit megírni, mert nincs hozzá nézőpont. Őt szereplőt tervezek, négyet tudok megírni. Az ötödikhez nem találok a nézőpontot. A ló történetén elbukom, a lovat nem tudom megírni. A könyv tehát 80%-os. (Borisz Uszpenszkij: *A kompozíció poétikája*. Úgy emlékszem, ő sokat ír a nézőpontról, most ezt a könyvet nem veszem elő.) Annak belátása, hogy az ötödik szereplő megírhatatlan, két év, még félidőben. Minden könyv mögött ott van egy lemondás. Egy kudarc. Majd próbálom belőle átmenteni, amit tudok.

Csak történetet kellene tudni mesélni, nem kell „értelmének lennie”. A történeteknek nincs „értelmük”, minél drámaibbak, annál biztosabban nincs. Elég, ha egy történetet el tudok mesélni. Ha jól mesélem, majd lesz értelme. És nem biztos, hogy előttem tárulkozik fel az értelem.

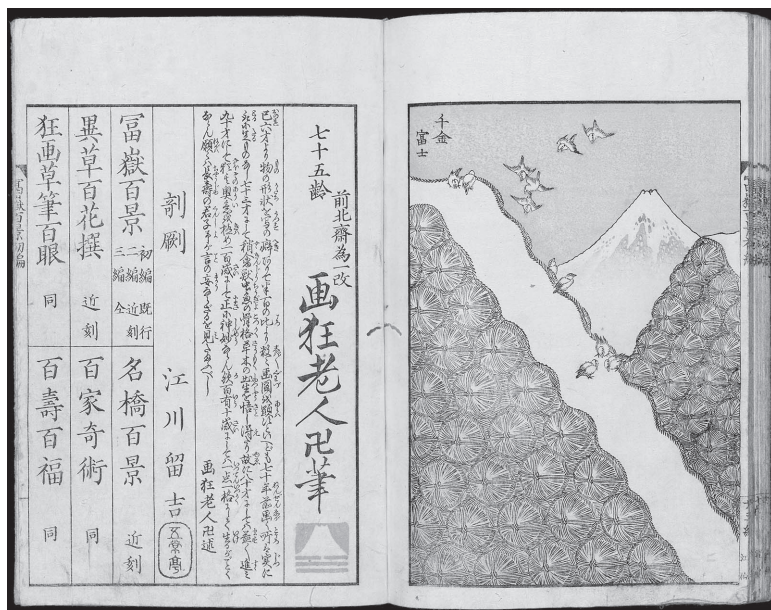
Olvasom az adatbank kronológiájában: 1952. március 16. P. (mint Páter) Boros Fortunát ferences tartományfőnök meghal a Duna-Fekete tenger csatornánál. A dolgoknak semmi *értelmük*. Csak megtörténnek. Ha az értelmét kutatnám, talán oda lyukadnék ki, hogy van. Ennek a halálnak nincs értelme. (Haszna, tanulsága.) Én csak annyit szeretnék elmesélni, hogy ez megtörtént. Semmi értelme, de megtörtént. Nem tudok közel menni a Páter történetéhez, nem lehetek ott a csatornánál; nincsenek tanúim, akin keresztül ezt elbeszélhetném. Csak most itt megemlékezem róla. Egyébként pedig: senki nem tudhatott róla abban a korban. Vajon meddig? Ez fontos. Hiszen én is csak a jelenből láthatom ezt a múltat. Mikor derült ki egyáltalán a Páter halála? Kik tudtak róla? Elterjedt egyáltalán?

A tanúk fontosabbak, mint a próféták. Engem a tanúk érdekelnek. A tanúk pedig tévednek, látnak, félrenéznek. Bár P. Boros Fortunátról egy sort sem írok, s a nevét is csak ide. Sorsába nem tudok bepillantani, csak meghajolni most előtte.

Felállok egy elég jó nap után, ez még delelőtt van, írogattam, úgy két órát, legfeljebb hármát, tele vagyok belül, mert még maradt. Akkor állok fel, amikor még bőven maradna, hogy azt érezzem holnap vagy amikor majd ismét sikerül odaülnöm, hogy milyen jó folytatni. Olykor elindulok a regényt „keresni”. Számba veszem a lehetséges könyvtárakat: mezőgazdasági, néprajzi, levéltár, ferences könyvtár, simán a Szabó Ervin, onnan még üres kézzel nem jöttem el. Tudom, hogy amit ott kívül keresek, az nincs, mert az itt belül van. Attól még elmegyek olvasgatni, de nem lendületesen és céltudatosan kutatok, csak matatok, araszolok, majd csak akad valami. Valahogy hozzásimulok ahhoz, amit írok. Máskor csak bolyongok és keresek/nézelődöm, filléres könyveket egy antikváriumban. „Trágyázás”. „Disznótenyésztés”. „Ipari rőzsatermesztés”. Korabeli kiadványokból elég sok minden (ami nem szépirodalom). Sokszor elég csak az előszókat elolvasni, szórakoztatóak: feudális rendszer, kizsákmányolás, meghaladtuk, iparosodás. Ha nem a városba megyek, hanem az erdőbe, akkor már mindjárt egyszerűbb, tudom, hogy ott nincs regény, regény legfeljebb bent van. De az erdőben legalább fel tudom emelni a fejem. Ennél fontosabb gondolatom nincs az erdőről. Távlatos, egyszerű, természetes, közvetlen. Ennél több nem is kellene egy regényben. Az erdő a legnagyobb vigasz válság idején. Mindennap váltság, mindennap erdő. *Sounds good.*

Tavasszal, ősszel, télen, mikor nincsenek levelek, mindig Hokusai rajzai jutnak eszembe. Pár éve vettem magamnak egy albumot, karácsonykor, a legnagyobb könyvajándék, amit vettem magamnak valaha. A Fuji 100 látképe – rajzban. Fekete-fehér. Ugyanaz, sokszor, rengetegszer, ugyanaz a vonalvezetés, mindig mindig máshogy. Ennek az egyetlen vonalnak – a hegy alakja – a keresése a regény. Nem, rosszul mondom. Nem keresem azt a vonalat, csak törekszem ennek a vonalnak az egyszerűségére és tisztaságára.

Nálunk az erdő tudja ezt a fekete-fehéret, egyszerűséget. Szemben, a túloldalon, a Naszály. Hasonlítanak.

Biztos Hokusaitól is sokszor megkérdezték (még halálában is), miért mindig a Fujit rajzolta. Nekem ő az eszményem. Mindig ugyanaz, mindig máshogyan.

A „történelmi” figura sorshullámzásait rendbe rakni az ötvenes években – a legnagyobb szellemi kihívás. Elrendezni, az elme analitikus felével. Állítólag az van a bal oldalon, nekem az annyira nem működik, hogy elkésérítő. B. sokat segít majd az „analitikus”, rendbe rakó kérdéseivel. Elvégre azért szerkesztő.

„Mindig ez van veled” írja bölcsen B., és arra emlékeztet, korábban is így volt: a *Fejtől s lábtól* ő úgy olvasta, hogy nem volt meg a vége. Két évet vártunk a végére. Most is két évet vártunk. Pontosan láttam ezelőtt két évvel, hogyan fog véget érni, elgondoltam minden részletét, fényét és árnyékát, pusztán három oldal lesz ez a vég, max. öt, jelentettem be nagyképpően. Nagyon felvérteztem magam a szituációval, hogy mi és hogyan legyen a végén. Nagypénteken fog véget érni, a sír előtt. Azzal a kérdéssel, hogy... A megfelelő nagypénteki kérdéssel. A legmegrendültebb ünnep, ahogy a katolikusok mondják.

Végül egész mást írtam meg, egy vonatúton, néhány óra alatt, bár utána még hónapokig fényeztem. Azt írtam meg, amiről azt reméltem, hogy minden olvasó el tudja fogadni, bármit gondol vagy hisz, elvégre kedves szerzetesnőmmel ér véget a könyv. Nemcsak az ő történetének van vége, hanem mindenkiét le kell zárni. Lezárva nyitva hagyni, és továbbadni a kérdést az olvasónak. És te, kedves olvasó? És főleg azt írtam meg, amit *meg tudtam írni*. Az ember azt írja, amit meg tud. De nemcsak a „meg tud” volt az érdekes, hanem végül is hogyan lehet olyan véget írni, amellyel hívó és nem hívó, keresztény és nem keresztény/hitetlen, dühös és nagyvonalú, mindenki beleérthesse magát, hogy a mindenki legyen az a vég. A végét is meg kell látni, ugyanúgy, ahogy az egészet meg kellett látni. Az egészet egyben mint létező – lehetséges – történő – *történhető* világot. Azt az utat majd még meg kell tenni (tennem): hogy immár ez egy könyv és nem egy *történhető* világ, amit látok és megszólítok. Vagyis most már ki kell hunynia számomra, hogy az olvasóé lehessen.

